

Gezinsvorming en processen van waardenselectie en -aanpassing

Guy Moors¹

Summary

Union-formation and processes of selection and adaptation of values

This paper focuses on the selection and adaptation-effects of values in reference to the choices young women make between alternative living arrangements. We go beyond the mere association of value-dimensions and living arrangement by using panel data of the 'Familienentwicklung in Nordrhein-Westfalen' study. We argue that values are non redundant cultural characteristics that influence young people's choices (selection-effect of values) and that choices have a recursive effect on values people stress (adaptation-effect). The analyses clearly illustrate the complexity of these processes. Traditional family orientation measured prior to the choices people make, affects these choices. Marriage seems to reinforce this traditional orientation. On the other hand, the importance of independence through work and financial security, is re-evaluated after union-formation, marked by a clear drop in the importance stressed.

1. Inleiding: over gemotiveerde keuzes en gekozen motieven

De kernvraag van deze paper richt zich op de functie van waardenoriëntaties in het keuzeproces van jonge volwassenen met betrekking tot hun gezins- en relatievorming. Over de rol van waarden in dit keuzeproces bestaan uiteenlopende meningen. Wij gaan ervan uit – en we zullen verder ook illustreren – dat waarden niet zomaar getrivialiseerd kunnen worden en wel degelijk een rol vervullen in het maken van keuzes. Deze relatie tussen waarden en keuzes is tweezijdig. Waarden fungeren enerzijds als 'leitmotiv' in het maken van keuzes en anderzijds kunnen waarden zich ook aanpassen aan gewijzigde omstandigheden. Deze aanpassing ont-dubbelt zich in twee mogelijke processen. Enerzijds kan ze volledig in de lijn van de oorspronkelijke waardenoriëntatie liggen en dan spreken we van affirmatie-effecten: de 'nieuwe' situatie verstrekt de oorspronkelijke waardenoriëntaties. Anderzijds kan de aanpassing ook een omkering of een afwijking ten aanzien van vroegere waarden inhouden. Deze processen refere-

ren aan negatie-effecten: de 'nieuwe' situatie verzwakt de oorspronkelijke waardenoriëntaties. Het onderscheid tussen waardeselectie en waardenaanpassing en hun relatieve betekenis voor het maken van keuzes vormt de kern van onze probleemstelling. Deze is tot op heden zelden expliciet aan bod gekomen; althans niet in de door ons bestudeerde literatuur. Dit heeft gedeeltelijk te maken met het feit dat de meeste studies niet over de benodigde gegevens beschikken om op deze probleemstelling een adequaat antwoord te geven. Het aantal panelstudies waarbij ook waarden zijn opgemeten bij elk van de bevragingen en waarbij we ook duidelijke informatie krijgen met betrekking tot demografische transitieën zijn inderdaad zeldzaam en veelal van Amerikaanse origine. In deze paper presenteren we analyseresultaten van het 'Familienentwicklung in Nordrhein-Westfalen'-onderzoek² dat een panel van jonge vrouwen tussen 18 en 32 jaar omvat. Het specifieke aan deze dataset is dat de waardenbatterijen duidelijk die domeinen omvatten waarvan men a priori vermoedt dat ze ter discussie staan in het proces van de gezinsvorming. In die zin zullen aanpassingsprocessen van waarden in functie van gewijzigde omstandigheden duidelijk aangetoond kunnen worden. De toets met betrekking tot de verwachte selectieprocessen is, gegeven de aard van de waardenoriëntaties, dan ook een strenge toets. Alvorens deze resultaten te bespreken beginnen we met het literatuuroverzicht.

2. Processen van waardenvorming: een verkenning

Over de rol van waarden in de sociologie bestaan uiteenlopende visies, niet het minst omdat het waardenbegrip zelf aanleiding geeft tot verwarring en discussie (zie: Becker, Van Enckevort, Enschedé, De Moor, Nauta en Van Stiphout, 1983). Deze discussie rond het waardenbegrip is sterk filosofisch van aard en hier niet op zijn plaats. Als we het in dit artikel over waarden hebben, dan is dit in de betekenis die Rokeach eraan gegeven heeft: 'preferable end-states of existence'. Substantiëler is de indeling van waarden naar gelang ze fundamentele kenmerken zijn van individuen, dan wel van algemenere en vaak gedepersonaliseerde categorieën. In deze laatste benadering zijn waarden bijvoorbeeld kenmerken verbonden aan rollen, aan algemene culturen en dergelijke. Omdat mensen nu eenmaal niet los te denken zijn van de rollen die ze vervullen, laten waarden zich ook op het niveau van het (rollenspelend) individu observeren. In de eerste benadering daarentegen gaat men uit van een nauw verband tussen waarden en behoeften. Waarden vormen daarom dan ook de diepliggende motivatie van het handelen.

Rond deze indeling van waarden ontwikkelden zich naar ons inziens ook de twee belangrijkste theoretische 'tradities' met betrekking tot de processen van waardenvorming: respectievelijk de socialisatietheoretische benadering van Inglehart (1977, 1990) en de eerder roltheoretische benadering van Kohn (1977). Als we hen de vraag zouden stellen in welke mate keuzes bepaald worden door waardenoriëntaties, dan wel dat veranderde omstandigheden aanpassingsprocessen van waarden impliceren, dan zou Inglehart ongetwijfeld die keuzes als het logisch gevolg van gesocialiseerde waarden beschouwen, terwijl Kohn daarentegen eerder zou

benadrukken dat de normatieve vereisten en verwachtingen verbonden aan elke leefvorm en -rol, in belangrijke mate zullen verklaren waarom mensen op een bepaalde manier denken en bepaalde waarden aannemen. Dit is natuurlijk een sterk vereenvoudigde voorstelling van beide benaderingen. Het is inderdaad zo dat Inglehart weinig aandacht heeft voor de mogelijke impact van rolposities, of ze althans ondergeschikt maakt aan socialisatieprocessen. Kohn en zijn collega's (zie: Kohn, 1977; Kohn & Schooler, 1982; Kohn, Slomczynski & Schoenbach, 1986; Lindsey & Know, 1984; Miller, Slomczynski & Kohn, 1985) zijn echter wel genuanceerder dan ik tot nu toe heb laten blijken. Zij modelleren expliciet reciproke relaties, waarbij waarden zowel antecedent als gevolg zijn van sociale posities. Waar we met de eenvoudige voorstelling van zaken naar toe willen, is het expliciteren van wat naar ons idee de meest centrale probleemstelling is binnen het empirisch waardenonderzoek: 'In welke mate bepalen waarden de keuzes die mensen maken en in welke mate worden waarden zelf beïnvloed door de situatie waarin mensen zich bevinden?' Deze vraag naar respectievelijk selectie-effecten en aanpassings-processen (die zowel *affirmatie-* als *negatie-effecten* kunnen omvatten) van waardenoriëntaties kan slechts op een afdoende manier beantwoord worden, als voldaan is aan een aantal methodologische vereisten die samenhangen met de noodzaak van de longitudinale paneldesign. Onze onderzoeksvraag impliceert immers dat we waarden voorafgaand aan de beslissing met betrekking tot de leefvorm moeten opmeten en dat deze waardenvragen nogmaals gesteld werden na de beslissing. Een dergelijke design zijn we in de literatuur zelden tegengekomen, maar het opent wel een eerste zicht op mogelijke antwoorden. Naast de methodologisch 'beste' design die paneldata ons leveren, zijn er nog *grosso modo* twee benaderingswijzen die de impact van selectie- versus *affirmatie-effecten* van waardenoriëntaties pogen te expliciteren, namelijk de retrospectieve benadering en het onderzoek waarin men respondenten die vrij recent een bepaalde transitie hebben gekend, vergelijkt met respondenten voor wie deze transitie al vroeger heeft plaatsgevonden. In de hieronder gepresenteerde bespreken zetten we een aantal belangrijke bevindingen op een rijtje.

We beginnen met de retrospectieve benadering. Binnen één survey stelt men vragen die vooral refereren aan ervaringen van de respondenten tijdens de zogenaamde 'formatieve' jaren om op die manier inzicht te krijgen in mogelijke selectiemechanismen. Het spreekt voor zich dat op deze manier geen inzicht gekregen wordt in de (persoonlijke) waardenoriëntaties die voorafgaan aan bepaalde beslissingen, maar men kan wel een beeld krijgen van het waardenklimaat of de waardenomgeving waarbinnen het keuzeproces heeft plaatsgevonden. Typische indicatoren voor deze waardenomgeving zijn: informatie met betrekking tot de gezinsstructuur van de ouders (kwaliteit van de ouderlijke relatie, ervaringen op het vlak van echtscheiding, éénoudergezinnen, en dergelijke), religieuze overtuiging van de ouders en de mate waarin de respondent religieus is opgevoed. Uit deze bronnen komt naar voren dat de kans op 'nieuwe' leefsituaties (alleenwonen, samenwonen, echtscheiding) toeneemt naar mate de gezinsstructuur van de ouders tot de atypische vormen (in casu de 'niet-harmonieuze huwelijksvorm') gerekend kan worden en de respondent uit een niet-conservatief religieus milieu afkomstig is (zie onder andere Thornton, 1989; Liefbroer, 1991; Villeneuve-Gokalp, 1990; Miller, 1992).

Dat er wel degelijk een socialiserende invloed uitgaat van de ouders op hun kinderen hebben onder andere Jennings (1984) en Kohn, e.a. (1986) overtuigend aangetoond.

In de tweede benaderingsvorm die als alternatief voor de paneldesign gebruikt kan worden, selecteren de onderzoekers individuen met een verschillende mate van 'exposure time' aan de gebeurtenis waarvan men vermoedt dat ze een zekere mate van invloed heeft op het ideeën-goed en de waardenoriëntaties van de respondenten. De probleemstelling in deze design is eerder gericht op het exploreren van aanpassingsprocessen, maar laat ook toe selectie-effecten van waardenoriëntaties te illustreren. Een typisch voorbeeld van deze benadering (Mazur, 1986; vergelijk ook Rosseel, 1985) is het onderzoek waarbij men eerstejaarsstudenten bij aanvang van hun opleiding gaat ondervragen en vergelijken met laatstejaarsstudenten uit dezelfde richting. Mentaliteitsverschillen tussen studenten van verschillende richtingen komen reeds tot uiting bij de eerstejaars (en voor wie geldt dat de studierichting nog geen invloed heeft kunnen uitoefenen) en zijn nog iets meer uitgesproken bij de laatstejaars (de vermeende invloed van de opleiding die blijkbaar versterkend werkt). Het is een kleine moeite om hierin respectievelijk selectie en affirmatie-effecten van waardenoriëntaties te onderkennen. Dichter bij het onderwerp van deze paper staat het tweede voorbeeld waarbij men koppels interviewt (Weiner, 1978; Mirowsky & Ross, 1987; Brannon, 1979). De kernvraag in dit type van onderzoek richt zich op het onderscheid tussen processen van 'assortive mating' (dit is selectie van partners op basis van gelijkenis in kenmerken zoals sociale positie en overtuigingen) versus 'resocialization' na het huwelijk. Met resocialisatie bedoelen de auteurs dat koppels hun waarden aanpassen in de richting van de partner nadat de gezinseenheid is gevormd. De conceptuele gelijkenis van 'resocialisatie' met door ons omschreven aanpassingsprocessen (affirmatie of negatie) is treffend. 'Assortive mating' is dan weer een proces dat sterk doet denken aan selectie-effecten: mensen kiezen hun partner op basis van specifieke kenmerken waaronder ook de gedeelde opvattingen gerekend kunnen worden. Door het verband in waardenoriëntaties tussen man en vrouw te vergelijken voor verschillende categorieën van 'duur' van het huwelijk, kan men het onderscheid tussen beide processen analyseren. Beide lijken aanwezig. Een in het oog springende vaststelling daarbij is dat resocialisatie naar gelang het geslacht andere vormen aanneemt. Weiner legt de relatie tussen partners op het vlak van de politieke georiënteerdheid en stelt dat vooral vrouwen een grotere kans hebben om hun overtuiging aan te passen in de richting van hun partner. Brannon daarentegen stelt vast dat de waardenoriëntaties met betrekking tot gezinsvorming en familialisme, voor alle vrouwen een duidelijke invloed hebben op het gezinstype en het aantal kinderen, terwijl dit verband veel minder opgaat voor mannen. In deze studie lijken de mannen eerder onderhevig aan resocialisatie-effecten. Deze precisering van de aanpassings-effecten richt onze aandacht op de mogelijke differentiatie van zowel de aanpassings- als de selectie-effecten naar gelang de aard van de waardenoriëntaties en het geslacht van de respondent.

Reeds vroeger (Lesthaeghe & Moors, 1994 a,b) hebben we aangegeven dat grootschalig panelonderzoek waarbij de relatie tussen waarden en keuzes met betrekking tot gezinsvorming aan bod komen eerder schaars zijn. De beide paneldata waaraan de meeste bronnen refereren, zijn van Amerikaanse (V.S.) origine: het Detroit Metropolitan Area-panel (vooral geanalyseerd

door Thornton en zijn collega's) en het National Longitudinal Survey of the High School Class of 1972 (zie onder andere Clarkberg, Stolzenberg & Waite, 1993). In beide gevallen werd het panel zes keer geïnterviewd. In hun essentie samengevat illustreren de artikels gebaseerd op deze paneldata op een overtuigende manier dat er een autonoom effect uitgaat van waarden op de keuze van leefsituatie. Moeders met een strikt religieuze moraal en een vrij traditionele geslachtsrolopvatting, geven dit in belangrijke mate door aan hun kinderen. Die hebben op hun beurt dan weer een grotere kans om te huwen, eerder dan samen te wonen (zie Axinn & Thornton, 1993; Thornton & Camburn, 1987). Deze relaties zijn vrij resistent voor controle van sociale positie van de betrokkenen. Naast secularisatie en egalitaire rolopvattingen, lijken ook hoge consumptie- en carrière-aspiraties de kans op samenwonen te verhogen (zie Clarkberg, e.a., 1993). Dit laatste laat zich vooral observeren bij vrouwen en niet bij mannen. In deze studies kwam het affirmatie-effect van waarden minder expliciet aan bod. Wel rapporteren Thornton en collega's een recursief effect van waarden op religiositeit, in die zin dat het huwelijk de religieuze overtuigingen versterkt, terwijl de samenwonenden verder seculariseren. Een bijzondere vorm van resocialisatie kwam aan het licht binnen het Detroit-panel, dat zowel gegevens van moeders als kinderen bevat. Gecas en Seff (1990) stelden vast dat de beslissing tot samenwonen van hun kinderen en de daaraan verbonden ervaringen ook in zekere mate een invloed hadden op de waardenoriëntaties die moeders aannamen met betrekking tot samenwonen.

Enkele bevindingen uit kleinschaliger panelonderzoek vullen het voorgaande aan. Almquist, Angrist en Mickelsen (1980) stellen vast dat vrouwen vooral op het vlak van onderwijs, huwelijk en gezin hun apriori plannen realiseren (vergelijk selectiehypothese), terwijl op het vlak van tewerkstelling ze vlugger hun wensen en opvattingen aanpassen in functie van de gewijzigde gezinssituatie. Entwisle en Doering (1988) analyseren vooral de veranderingen in opvattingen met betrekking tot de vaderrol bij koppels die voor het eerst ouder worden. In dit onderzoek komt dus vooral de bijsturing in opvattingen aan bod. Bloom en Clement (1984) ten slotte komen tot de bevinding dat het 'positief' omgaan met de ervaringen binnen een echtscheiding een functie is van de mate waarin vrouwen minder sterk familiegeoriënteerd, dan wel zelfgeoriënteerd zijn. Dit selectie-effect stelt men weerom bij mannen nauwelijks vast.

Uit dit overzicht komt naar voren dat er tal van indicaties zijn dat een complex patroon van selectie- en affirmatie- (of negatie-) effecten van waarden op keuzes met betrekking tot leefvormen mogelijk is. Al naar gelang de aard van de waardenoriëntaties, de aard van de gebeurtenissen en het geslacht van de respondent kunnen zich verschillende scenario's aftekenen. Veelal hebben we ook impliciete theorievorming mogen vaststellen. Dit impliciete blijkt veelal uit het feit dat men hoofdzakelijk één vorm van effecten expliciet tot onderzoeksvraag maakt: hetzij selectie-effecten, hetzij affirmatie-effecten. Waar dit onderscheid wel wordt gemaakt, is het niet steeds duidelijk wat het relatief belang van beide is.

Met de bespreking van de literatuur zijn we tot de centrale probleemstelling van ons onderzoek gekomen. Reeds vroeger (Lesthaeghe & Moors, 1994 a,b) hebben we aangetoond dat het keuzeproces met betrekking tot alternatieve leefvormen, in casu tussen huwen, samenwonen of zelfstandig alleenwonen, in belangrijke mate correleert met specifieke waardenoriëntaties. In

die zin hebben we aangetoond dat Easterlins relatieve economische deprivatietheorie (1976) en Beckers neoklassieke benadering (1981) aangevuld moesten worden met waardentheoretische inzichten. Deze vraag is in deze paper dan ook niet meer expliciet aan de orde. De onderzoeksvraag in deze paper sluit er wel bij aan. Op de eerste plaats willen we nagaan in welke mate en hoe waardenoriëntaties opgemeten voorafgaand aan de beslissing met betrekking tot de drie leefvormen (huwelijks-, samenwoningsverband of alleen wonen) deze beslissing sturen. De selectiehypothese is dus de eerste vraag. Op de tweede plaats onderzoeken we in welke mate de verandering in leefvorm ook impliceert dat respondenten hun oorspronkelijke waardenoriëntaties aanpassen. De aanpassingshypothese vormt dus de tweede onderzoeksvraag. Selectie en aanpassing vormen in ons onderzoek de twee zijden aan een muntstuk. Het metaforisch muntstuk is de associatie van specifieke waardenoriëntaties met de keuzes van jonge volwassen vrouwen met betrekking tot de leefvorm die ze verkiezen. We willen ook rekening houden met enkele belangrijke bevindingen uit het gepresenteerde literatuuroverzicht. Het onderscheid man-vrouw kan in de onderstaande analyse echter niet aan bod komen. De steekproef is immers getrokken bij vrouwen. Waar we wel aandacht aan zullen besteden, is de differentiatie naar de aard van de waardenoriëntaties. In de keuze van de waardenoriëntaties zijn we echter beperkt door de data waarover we beschikten. Over de data, de design en de gekozen methodologie handelt het volgende hoofdstukje.

3. Data, design en methodologie

De onderzoeksresultaten die we tot hiertoe behandeld hebben, zijn veelal van Amerikaanse (V.S.) origine. Vergelijkbaar panelonderzoek in de Europese context is ons niet bekend. De decompositie van de relatie tussen waardenoriëntaties en leefvormen naar selectie- en aanpassings- (affirmatie- of negatie-)effecten vereist een panelonderzoek waarbij de waardenoriëntaties zowel voorafgaand als volgend op de beslissing met betrekking tot de leefvorm zijn opgemeten. Het onderzoek 'Familienentwicklung in Nordrhein-Westfalen' uitgevoerd door het 'Institut für Bevölkerungsforschung und Sozialpolitik' van de universiteit van Bielefeld beantwoordt aan deze vereisten. In de eerste bevraging (tussen december 1981 en maart 1982) werden 2620 aselect gekozen vrouwen tussen 18 en 30 jaar oud gecontacteerd. Nadien volgden telkens na ongeveer twee jaar een tweede en derde bevraging die respectievelijk 1698 en 1054 cases bevatten.³ In deze paper werden enkel de eerste en de tweede wave van het onderzoek gebruikt.

Deze dataset is zeker niet ideaal voor de onderzoeksdoelinden die voorop staan in dit artikel en dat om meerdere redenen. Allereerst is de spreiding van de leeftijd van de vrouwen, ondanks de beperking, nog te ruim. Een aanzienlijk aantal vrouwen heeft immers reeds een beslissing genomen met betrekking tot het gezinstype: twee op de drie vrouwen woont al niet meer in het ouderlijk huis bij de eerste bevraging. Op de tweede plaats is de tijd tussen de twee bevragingen vrij kort zodat de kans op een transitie naar een andere gezinsvorm sterk gereduceerd is. Daarbij komt nog dat enkel de gezinssituatie op het moment van het interview werd

bevraagd. Zo weten we bijvoorbeeld niet van de thuiswonenden op t1 (eerste wave) die gehuwd zijn op t2 (tweede wave) of zij eventueel een korte periode van samenwonen of alleenwonen hebben gekend. Een derde probleem is eerder inhoudelijk van aard, namelijk de operationalisering van de waardenoriëntaties. Deze bestrijken zeker niet het universum van mogelijke waardenoriëntaties zoals die veelal aan bod komen in de klassieke waardenonderzoeken (zie onder andere de European Values Systems-studies). In het Familienentwicklung-onderzoek staan net die thema's voorop waarvan men vermoedt dat ze ter discussie staan in de leeftijdscategorie van de jong volwassenen, namelijk opvattingen over gezin, huishouden en tewerkstelling van vrouwen. Dit zijn typisch waardendomeinen waarvan men aanneemt dat zij in belangrijke mate gestalte krijgen in het proces van relatie- en gezinsvorming (en dus het thema van deze paper). In die zin lijken ze vertekend in de richting van de aanpassingseffecten en kan men reeds apriori vermoeden dat selectie-effecten minder duidelijk aanwezig zijn. Nu is deze 'bias' niet noodzakelijk nadelig voor de probleemstelling in deze studie. Wat we willen aantonen, is immers dat beide processen van waardenvorming aanwezig zijn. Aanpassingseffecten lijkt men veelal als vanzelfsprekend te beschouwen, maar over de mogelijke selectie-effecten is niet iedereen het eens. Gegeven de aard van de geoperationaliseerde waardenoriëntaties, kan onderhavige studie als een wel erg kritische toets van de selectiehypothese beschouwd worden.

Voor de onderstaande analyses is veelal een dubbele selectie doorgevoerd. In eerste instantie werden die vrouwen geselecteerd die op t1 nog thuiswonend waren en op t2 in één van de volgende vier gezinsvormen verbleven: thuiswonend (dit is bij de ouders), alleenstaand, samenwonend of gehuwd (N=422). In de wat ruimere selectie werden ook alle vrouwen toegevoegd die op t1 reeds in één van de drie andere gezinssituaties verbleven dan thuiswonend (totaal N=1247).

De operationalisering van de waardendimensies is het resultaat van meerdere en stapsgewijs uitgevoerde hoofdcomponentenanalyses op de datagegevens van de eerste wave. In eerste instantie werden vijf afzonderlijke hoofdcomponentenanalyses per set waardenindicatoren (items) uitgevoerd. Items die hoog laadden op een specifieke dimensie, werden daarna gesommeerd tot een indexschaal. De hoofdcomponentenanalyse op deze indexschalen leverde drie dimensies op (eigenwaarde >1) waarvan de derde gedefinieerd werd door slechts één subschaal (in casu conflictvermijding in partnerrelatie). De twee dimensies die in de verdere analyse aan bod zullen komen, hebben we als volgt benoemd: (a) de traditionele opvattingen met betrekking tot gezin, huwelijk en rollen (28,1% variantie) en (b) ongebondenheid en zelfstandigheid (15,1% variantie). Eigenlijk refereert deze tweede dimensie aan de ongebondenheid in de partnerrelatie. Het feit dat het belang van de relatie met de ouders positief correleert met deze dimensie is in congruentie met deze interpretatie.

Tabel 1 geeft een preciezere omschrijving van de subdimensies en hun corresponderende ladingen op de factordimensies.

Tabel 1 Factorloadingen van de subdimensies (eerste en tweede factor, varimax rotatie)

Factor 1: traditionele gezins- en rolopvatting van de vrouw (28,1% variantie)	
0,75	kinderen als zingeving
0,73	huishoud- en moederrol van de vrouw
0,73	kinderen opvoeden is lastig maar lonend
0,71	traditionele huwelijksmoraal
0,65	huishouden is een vrouwentaak
0,60	vrouw is onderdanig aan man
Factor 2: ongebondenheid en zelfstandigheid (15,1% variantie)	
0,75	belangrijk om zelf een job te hebben
0,60	belangrijk om goede vooruitzichten te hebben
0,58	zelfstandigheid en identiteit door een job
0,57	persoonlijke vrijheid belangrijk
0,42	relatie met ouders belangrijk

Factorscores werden berekend voor alle respondenten met niet-ontbrekende informatie op elk van de subdimensies. De factorstructuur en de factorscore-coëfficiënten uit deze analyse werden ook opgelegd aan de data van de tweede wave ten einde (in de tijd) vergelijkbare dimensies te operationaliseren. Op basis van de mediaan en de interkwartielen berekend op de totale steekproef van de eerste wave werden daarna de verschillende factoren hercodeerd tot vier categorieën.

Andere variabelen die als controlevariabelen werden opgenomen, waren: (a) geboortjaar, (b) verandering in tewerkstelling tussen t1 en t2, (c) verandering met betrekking tot het aantal kinderen in het eigen gezin, en (d) religieuze denominatie in combinatie met betrokkenheid (in casu de mate waarin men zich verbonden voelt met zijn godsdienst). Omdat deze laatste variabele nauwelijks als verklaring voor gevonden verbanden tussen leefsituatie en waardenoriëntatie fungeerde, komen deze analyses verder niet aan bod.

De methoden die gebruikt werden, zijn logistische regressie en meervoudige classificatie-analyse. Deze keuze is eigenlijk bepaald door de (tijdens het onderzoeksproces vastgestelde) ontrafeling van de werkelijke aard van de relatie van waardenoriëntaties met leefsituaties. Idealiter hadden we eigenlijk een multinominale logit regressietechniek moeten toepassen met in de tijd variërende covariaten teneinde hazardmodellen te kunnen schatten (zie Liefbroer, 1991). De datagegevens waren echter niet toereikend: de observatieperiode is vrij kort, de informatie met betrekking tot de eerste nieuwe leefvorm na het verlaten van het ouderlijk huis ontbreekt en de steekproef is vrij klein. Het logistisch regressiemodel (Allison, 1982) leek ons dan ook het meest relevant voor die modellen waarin we de transitie naar een bepaalde leefvorm (in een periode van twee jaar) willen verklaren. In deze analyses staat de *selectiehypothese* centraal. De meervoudige classificatie-analyse werd gebruikt in die gevallen waar we de relatie tussen alle mogelijke combinaties van leefvormen op t1 en t2 wilden relateren aan de waardendimensies gemeten op beide tijdstippen. De resultaten van deze analyses nuanceren de

bevindingen van de logistische regressie en richten zich ook op de aanpassingsprocessen (de *aanpassingshypothese*).

4. Analyses en bespreking

In onze vroegere onderzoeksprojecten (Lesthaeghe & Moors, 1994 a,b) hebben we op basis van het Europees Waardenonderzoek (EVS) reeds de relatie tussen leefsituatie en waardenoriëntatie geëxploreerd. Deze analyses lieten echter niet toe het onderscheid tussen selectie en affirmatie- (of negatie-)effecten te expliciteren omdat de EVS-data enkel cross-sectionele informatie bevatten.

In de onderstaande tabel 2 hebben we gelijksoortige analyses uitgevoerd op de data van de eerste wave (N=1247). Deze tabel groepeert vier afzonderlijke logistische analyses⁴ die onderling vergelijkbaar zijn omdat de set onafhankelijken telkens dezelfde is. Allereerst werd de relatieve kans op 'onafhankelijk wonen' (code 1, in casu de combinatie van alleenwonend, samenwonend en gehuwd) versus 'thuiswonend' (code 0, in casu bij de ouders) gerelateerd aan de onafhankelijke variabelen, in casu beide waardendimensies en geboortejaar en dit in termen van 'odds ratios' relatief aan de referentiecategorie (exp. B = 1,00). Deze analyse werd vervolgens herhaald voor de vergelijking 'alleenwonend' versus 'rest', 'samenwonend' versus 'rest' en 'gehuwd' versus 'rest'. We hebben beslist om geboortejaar en de waardendimensies als categorische variabelen te operationaliseren omdat we niet per definitie een lineair verband veronderstellen. De categorisering van geboortejaar in cohorten is gebeurd op basis van de analyse van transitiekansen (tabel 3). In de onderstaande analyse is de oudste cohorte wel vrij omvangrijk, maar in de analyse van overgang van thuiswonend naar een nieuwe leefvorm (tabel 3) is dat niet het geval daar het merendeel van deze cohorte al een transitie heeft gekend voor het eerste interview. De vergelijkbaarheid van beide tabellen heeft ons dus doen beslissen om geboortejaar in disproportionele klassen in te delen.

Tabel 2 Logistische regressie: alternatieve leefsituaties op t1

onafhankelijk (1) = woont alleen, samen met een partner of is gehuwd (0) = woont thuis (dit is in het ouderlijk huis)					
alleen (1) = woont alleen (0) = woont thuis, samen met partner of is gehuwd					
samen (1) = samenwonend met een partner, maar niet gehuwd (0) = woont thuis, woont alleen of is gehuwd					
gehuwd (1) = samenwonend en gehuwd met partner (0) = woont thuis, woont alleen of woont samen met partner					
afhankelijke variabelen:					
N =	1247	onafhankelijk 825	alleen 148	samen 91	gehuwd 586
covariaten:	N =	Exp (B)	Exp (B)	Exp (B)	Exp (B)
<i>Cohort: geboortejaar</i>					
50-58	686	46,41 x	1,68	1,63	138,86 x
59-61	323	4,06 x	1,98 x	1,77	11,05 x
62-64	238	1,00	1,00	1,00	1,00
<i>Dim 1: traditionaliteit</i>					
laagste kwartiel	263	0,49 x	6,24 x	7,53 x	0,04 x
tweede kwartiel	303	0,55 x	2,43 x	4,30 x	0,20 x
derde kwartiel	329	0,80	1,60 x	2,82 x	0,47 x
hoogste kwartiel	352	1,00	1,00	1,00	1,00
<i>Dim 2: ongebondenheid</i>					
laagste kwartiel	323	4,56 x	0,39 x	0,36 x	16,60 x
tweede kwartiel	327	4,61 x	0,52 x	0,95	9,50 x
derde kwartiel	324	2,09 x	0,61 x	0,97	3,96 x
hoogste kwartiel	273	1,00	1,00	1,00	1,00
noot: x = significant < 0,05					

De resultaten van deze analyse liggen volledig in de lijn van de bevindingen op basis van de EVS-data. Het spreekt voor zich dat de kans om onafhankelijk van zijn ouders te wonen, toeneemt naar mate men ouder is. Wat ons echter meer interesseert, is de duidelijke associatie van de leefsituatie met de waardenoriëntaties, ongeacht de levensfase waarin men zit. De minst traditionele categorie op het vlak van gezins- en rolopvatting (dimensie 1), heeft ruim 6 keer zoveel kans om alleen te wonen en ruim 7 keer zoveel kans om samen te wonen, als de meest conservatieve referentiegroep. Deze categorie is het sterkst vertegenwoordigd bij de gehuwden. Onafhankelijk hiervan stellen we vast dat die vrouwen die een hoge mate van ongebondenheid

wensen, ook een hogere kans hebben om hetzij alleen, hetzij samen te wonen (in casu $\pm 2,5$ keer zoveel als diegene die tot de laagste categorie van deze dimensie behoren).

Selectie- en affirmatie- (of negatie-)effecten zijn in deze analyses echter samengebracht. Om zicht te krijgen op de selectie-effecten hebben we deze analyses herhaald, maar nu met de leefsituatie op t2 als afhankelijke indicator. Voor deze tweede analyse (tabel 3) werden de 422 respondenten geselecteerd die op t1 nog thuis woonden. Door deze selectie analyseren we eigenlijk transitiekansen. De leefsituatie op t2 werd analoog aan de vorige analyse geoperationaliseerd, zodat we telkens de relatieve kans op een transitie naar een 'nieuwe' leefsituatie analyseren, gerelateerd aan de onafhankelijke variabelen, in casu beide waardendimensies en geboortjaar. Daar de waardendimensies gemeten zijn op t1 en ze daarom voorafgaand aan de beslissing met betrekking tot de nieuwe leefvorm zijn genomen, krijgen we in deze analyses een duidelijk zicht op mogelijke selectie-effecten van waarden op de keuzes met betrekking tot leefsituaties. Ook hier vermelden we de 'odds ratios' relatief aan de referentiecategorie (exp. B = 1,00).

Tabel 3 Logistische regressie: transitie naar andere leefsituatie op t2

leefsituatie op t1 = woont nog thuis (ouderlijk gezin)

leefsituatie op t2 (transities):

onafhankelijk (1) = woont alleen, samen met een partner of is gehuwd

(0) = woont thuis (dit is in het ouderlijk huis)

alleen (1) = woont alleen

(0) = woont thuis, samen met partner of is gehuwd

samen (1) = samenwonend met een partner, maar niet gehuwd

(0) = woont thuis, woont alleen of is gehuwd

gehuwd (1) = samenwonend en gehuwd met partner

(0) = woont thuis, woont alleen of woont samen met partner

afhankelijke variabelen:

	N =	422	<i>onafhankelijk</i> 146	<i>alleen</i> 63	<i>samen</i> 40	<i>gehuwd</i> 43
covariaten:	N =		<i>Exp (B)</i>	<i>Exp (B)</i>	<i>Exp (B)</i>	<i>Exp (B)</i>
<i>Cohort: geboortjaar</i>			x			x
50-58	59	1,17	x	0,48	0,91	3,14 x
59-61	168	2,34	x	1,56	1,98	2,39 x
62-64	195	1,00		1,00	1,00	1,00
<i>Dim 1: traditionaliteit</i>				x		
laagste kwartiel	105	1,38		3,52 x	0,67	0,61
tweede kwartiel	120	1,51		2,62 x	0,91	1,00
derde kwartiel	106	1,14		1,85	0,52	1,30
hoogste kwartiel	91	1,00		1,00	1,00	1,00
<i>Dim 2: ongebondenheid</i>						
laagste kwartiel	66	0,64		0,55	1,31	0,47
tweede kwartiel	80	1,23		0,93	1,05	1,71
derde kwartiel	129	0,75		0,62	0,81	1,14
hoogste kwartiel	147	1,00		1,00	1,00	1,00

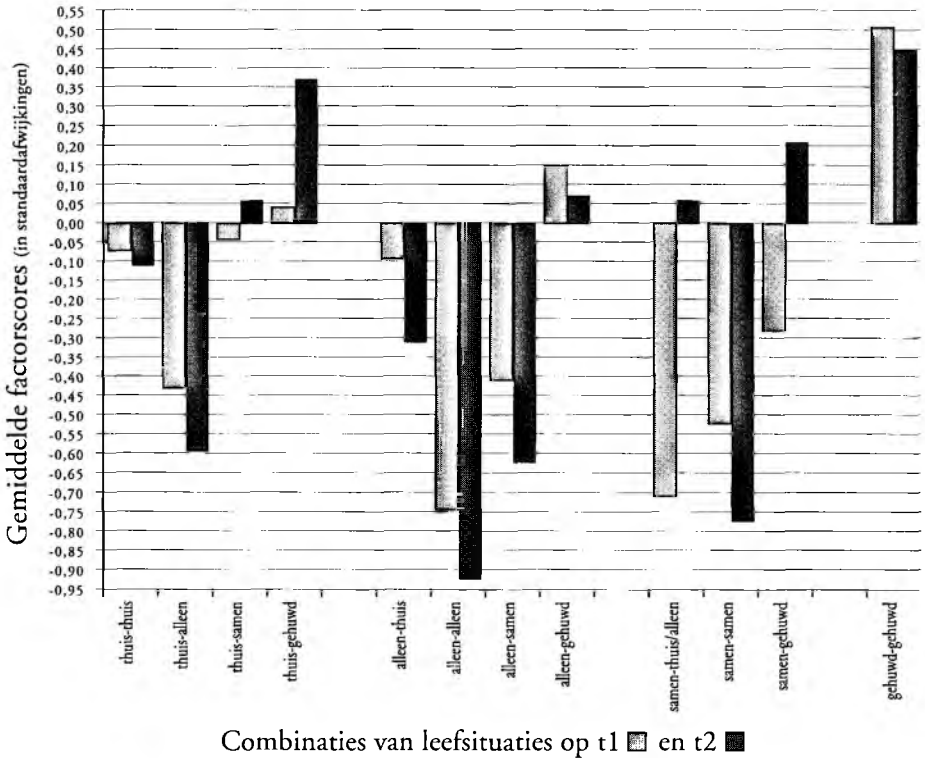
noot: x = significant < 0,05

Indien de selectiehypothese opgaat, zou men verwachten dat de aard van de relatie tussen waardenoriëntaties en de leefsituatie op t2 – weliswaar minder uitgesproken – maar toch in dezelfde richting gaat als de resultaten in tabel 2 waar selectie- en affirmatie-effecten zijn samengenomen. In die zin komen de resultaten in tabel 3 vrij verrassend over. Enkel zij die een transitie maken naar alleen wonen op t2 beantwoorden aan de verwachtingen voor wat de

eerste dimensie betreft. Hoe minder traditioneel op het vlak van de gezins- en rolopvattingen, hoe hoger de kans dat men beslist om op t2 alleen te wonen. De andere relaties van waardenoriëntaties met transities zijn niet significant en de richting van het verband is zelfs tegengesteld aan de verwachtingen. Zo stellen we bijvoorbeeld vast dat een traditionele gezins- en rolopvatting bevorderlijk zou zijn om te gaan samenwonen. Deze omkering van het verband (hoewel niet significant) doet ons vermoeden dat we niet zomaar de selectiehypothese dienen te verwerpen, maar dat er andere mechanismen aan het werk zijn. Het model met transitiekansen is immers een vrij statisch model, in die zin dat het geen rekening houdt met de geschiedenis, de levensloop van de vrouw. Dit geldt zowel voor de timing en de sequentie van gebeurtenissen tussen beide meetstippen, als de gebeurtenissen die zich in de toekomst nog moeten aftekenen. Ook andere auteurs (zie Liefbroer, 1991) verwijzen naar deze problematiek van censoring. Wat we in de bovenstaande analyse eigenlijk vaststellen, is dat de waardenoriëntaties voorafgaand aan de beslissing met betrekking tot de nieuwe leefvorm op korte termijn, in casu in een tijdspanne van maximum 2 jaar, geen uitsluitel geven met betrekking tot het onderscheid tussen samenwonen en huwen. In tabel 3 komt dat als volgt tot uiting: als we de odd ratio's van de samenwonenden delen door de odd ratio's van de gehuwden en we doen dit voor elke categorie van de waardendimensies (dit is de gegevens van de voorlaatste kolom delen door de gegevens van de laatste kolom), dan krijgen we ratio's die dicht aanleunen tegen 1. Deze vrijwel constante verhouding tussen samenwonenden en gehuwden voor elke categorie van de waardendimensies hoeft echter niet te impliceren dat waarden niets ter zake doen. Zo kan men bijvoorbeeld best aannemen dat ook jonge mensen die huwelijksgeoriënteerd zijn, een relatief korte periode gaan samenwonen met hun toekomstige huwelijkspartner. Waardenoriëntaties hebben dan vermoedelijk minder impact op korte, dan wel op langere termijnbeslissingen. Het logisch gevolg van deze denkpeste is dat we ons de vraag moeten stellen, in welke mate korte versus lange termijn samenwoningsverbanden reeds apriori ingegeven zijn door bepaalde waardenoriëntaties.

Gedeeltelijk kunnen we hierop een antwoord krijgen door de transities van de categorie samenwonenden op t1 te bestuderen. De vergelijking van de relatie tussen waardenoriëntaties en de combinatie van alle mogelijke leefvormen op de twee tijdstippen, geeft ons een completer en complementair beeld. In die zin zijn we van onderzoeksstrategie veranderd en hebben we de waardenoriëntaties op t1 en t2 als afhankelijke variabelen genomen en de combinatie van leefvormen als onafhankelijke variabelen in een meervoudige classificatie-analyse met geboortjaar als controlevariabele (figuur 1). Diezelfde analyse werd herhaald met tewerkstelling en aantal kinderen als bijkomende controlevariabelen. Ook deze resultaten bespreken we kort, zonder evenwel een figuur te presenteren omdat de resultaten niet afdoen aan de krachtlijnen van de hieronder gepresenteerde figuur. Hoe deze 'gelezen' moet worden, verduidelijken we eronder.

Figuur 1 Gemiddelde factorscores 'traditionaliteit' (eerste dimensie gemeten op t1 en t2) naar leefsituatie (combinaties t1 en t2) (waarden gecontroleerd voor geboortjaar)

Combinaties van leefsituaties op t1 en t2

De diverse leefsituaties op t1 in combinatie met t2 staan op de X-as vermeld. De eerste vier categorieën zijn de thuiswonenden op t1 uitgesplitst naar respectievelijk (a) thuiswonend op t2 (dit is categorie 'thuis-thuis'), (b) alleenwonend op t2 (categorie 'thuis-alleen'), (c) samenwonend op t2 (categorie 'thuis-samen') en (d) gehuwd op t2 (categorie 'thuis-gehuwd'). De volgende vier categorieën onderscheiden zich op een analoge manier op t2, maar waren op t1 reeds alleenwonend (categorieën 'alleen-thuis', 'alleen-alleen', 'alleen-samen' en 'alleen-gehuwd'). Voor de samenwonenden op t1 hebben we de thuiswonenden en alleenwonenden op t2 samengevoegd in één categorie wegens het relatief kleine aantal observaties in die situaties (categorieën 'samen-thuis/alleen', 'samen-samen' en 'samen-gehuwd'). De meeste gehuwden op t1 zijn nog steeds in deze situatie op t2 zodat de andere categorieën zijn weggelaten (enkel categorie 'gehuwd-gehuwd').

De zwarte staafjes geven de (gecontroleerde) factorscores voor de waardendimensies gemeten op t1 en dus voorafgaand aan de beslissing met betrekking tot eventuele transitie in leefsituatie. De grijze staafjes zijn de corresponderende waarden, opgemeten op t2 en dus volgend op de beslissing met betrekking tot de leefsituatie tussen t1 en t2. De vergelijking tussen beide kan ons informatie geven over selectie- versus affirmatie-effecten. Deze vergelijking moet ech-

ter met de nodige voorzichtigheid gebeuren. Het is immers niet uitgesloten dat veranderingen in waardenoriëntaties onafhankelijk van veranderingen in leefsituatie plaatsvinden. Eenieder die vertrouwd is met het waardenonderzoek zal hierbij spontaan denken aan de periode-effecten die ook het onderscheid tussen levenscyclus- en cohorteffecten bemoeilijken. Het voorkomen van dergelijke periode-effecten laat zich al duidelijk illustreren als we even de vier categorieën die geen transitie kennen in leefsituatie tussen t1 en t2 (in casu de thuis-thuis, de alleen-alleen, de samen-samen en de gehuwd-gehuwd categorieën) met elkaar vergelijken. Voor elk van deze categorieën geldt immers dat zij op t2 minder traditioneel zijn dan twee jaar voordien. Voor de alleen- en samenwonenden is deze verandering meer uitgesproken, zodat het veilig lijkt te stellen dat de categorie van de gehuwden en de categorie thuiswoners aangeven wat mogelijk het periode-effect is, terwijl de alleen- en samenwonenden dit periode-effect combineren met het affirmatie-effect.

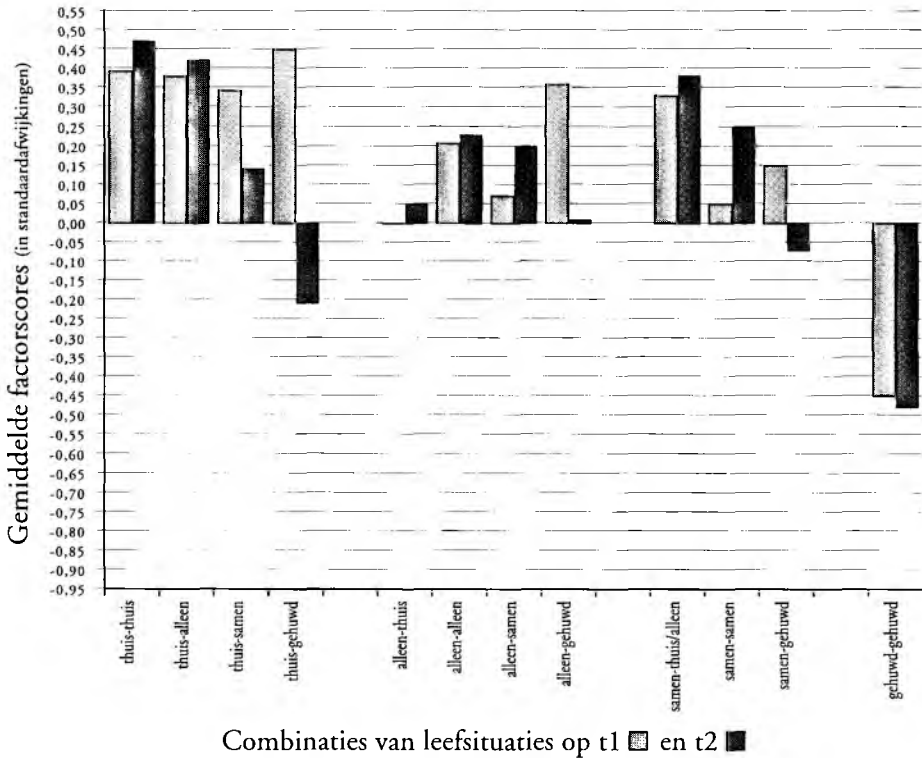
Dat het affirmatie-effect ontegensprekelijk aanwezig is, illustreert de categorie thuiswoners op t1 die gehuwd zijn op t2: zij worden duidelijk veel conservatiever met betrekking tot hun gezins- en rolopvatting, zelfs in die mate dat ze zich niet langer onderscheiden van diegene die reeds gehuwd waren op t1. Eenzelfde beweging is even manifest aanwezig bij de groep samenwonenden die huwen tussen beide metingen. Eén zaak lijkt alvast duidelijk: het huwelijk versterkt de meer traditionele kijk op gezins- en rolopvattingen.

De categorie van de samenwonenden op t1 vraagt echter onze bijzondere aandacht. Zij werpt immers een licht op de puzzel van de resultaten van de logistische regressie (zie tabel 2 en 3). We verwachtten toen immers dat indien selectie-effecten van waardenoriëntaties een rol spelen in het proces van gezinsvorming, het onderscheid tussen duurzaam samenwonen en samenwonen als een eerder korte overgangperiode naar het huwelijk op het vlak van deze waardenoriëntaties reeds apriori aanwezig is. We stellen inderdaad vast dat diegene die beslist hebben om binnen de twee jaar na de eerste bevraging te huwen, reeds traditioneler waren dan diegene die nog steeds samenwonen. Natuurlijk sluit deze bevinding niet uit dat de relatie tussen waardenoriëntaties en veranderingen in leefsituatie de resultante is van een dialoog tussen partners, maar dat geldt evenzeer voor de thuiswonenden die beslissen samen te wonen dan wel te huwen. In deze laatste situatie merken we dergelijke verschillen niet.

Als we tewerkstelling en aantal kinderen als bijkomende controlevariabelen introduceren, dan stellen we één wezenlijk verschil met de vorige resultaten vast, namelijk dat het verschil tussen de categorie gehuwden (op t1 en t2) met de andere categorieën sterk gereduceerd wordt. Dit betekent dat de uitgesproken conservatieve houding van diegene die reeds gehuwd waren op t1, te maken heeft met het feit dat zij reeds de bijkomende invloed hebben ondergaan van levenscyclustransities, in casu het krijgen van kinderen en de afweging van een betaalde job versus de huisvrouwrol. Eigenlijk betekent dit dat het krijgen van kinderen en het verwerven van de huisvrouwrol een bijkomend affirmerend effect impliceren ten aanzien van de traditionelere kijk op de gezins- en rolopvattingen, die reeds voorafgaand aan én gestimuleerd door het huwelijk, geprofileerd was.

Het beeld dat naar voren komt in de onderstaande figuur 2 met de tweede dimensie 'ongebondenheid' als afhankelijke variabele, is duidelijk anders.

Figuur 2 Gemiddelde factorscores 'ongebondenheid' (tweede dimensie gemeten op t1 en t2) naar leefsituatie (combinaties t1 en t2) (waarden gecontroleerd voor geboortjaar)

Eigenlijk kunnen we de interpretatie van deze figuur samenvatten in één gebundelde uitspraak, namelijk: de drang naar ongebondenheid en zelfstandigheid (via een eigen job, een eigen inkomen, etcetera) bij vrouwen daalt substantieel nadat ze zekerheid verworven hebben in hun relatie via het huwelijk. Waaruit leiden we dat af? Op de eerste plaats uit het feit dat de groep gehuwden op t1 en t2 zich nadrukkelijk onderscheiden van alle andere categorieën. Daarbij stellen we op de tweede plaats vast dat diegene die een transitie maken naar een huwelijk tussen t1 en t2 (en dat geldt zowel voor de thuiswoners, als de alleen- en samenwonenden op t1), duidelijk minder 'ongebondenheid' voorstaan op t2 dan ze bij de eerste meting op t1 hebben opgegeven. Eenzelfde, maar minder uitgesproken beweging, maken de thuiswoners die zijn gaan samenwonen op t2. Voor alle andere categorieën stellen we nauwelijks verandering vast. Ten derde zijn duidelijke selectie-effecten niet echt uit deze analyses af te leiden. Voor de vier categorieën thuiswonenden op t1 geldt immers dat ze op t1 niet significant verschillen in attitude. Voor de samenwonenden op t1 geldt wel een verschil naar gelang ze al dan niet een transitie hebben gemaakt naar de huwelijksstatus, maar merken we dat diegene die huwen zelfs iets meer georiënteerd zijn op ongebondenheid. Een analoge vaststelling geldt voor de catego-

rie alleenstaanden op t1. Het lijkt er dus op dat het huwelijk de kans verhoogt dat vrouwen zich nestelen in hun situatie van (materiële) zekerheid en afhankelijkheid.

Het beeld dat naar voren komt in de bovenstaande analyses is er inderdaad één van een combinatie van selectie- en affirmatie-effecten van waardenoriëntaties op leefsituaties. Toch kunnen er nog bezwaren gemaakt worden tegen bovenstaande analyses. De vergelijkingen die we presenteerden zijn nog steeds geaggregeerde vergelijkingen in die zin dat we individuele veranderingen niet opnamen in het model. Het spreekt voor zich dat we deze benadering niet verwaarloosd hebben.

In eerste instantie hebben we een veranderingsindex geoperationaliseerd waarbij voor elk individu de score op de waardendimensie gemeten op t2 verminderd werd met de corresponderende score gemeten op t1. Stabiliteit in waardenoriëntaties impliceert een score die dicht in de buurt van de 0-waarde ligt. Een negatieve score betekent dat de respondent is gedaald van t1 naar t2, een positieve score impliceert het spiegelbeeld, in casu een stijging. Als we deze operationalisering toepassen voor beide waardendimensies en de bovenstaande MCA's herhalen met deze indices als afhankelijke variabelen, dan krijgen we figuren die quasi gelijkwaardig zijn aan de figuren die we zouden maken op basis van de geaggregeerde verschillen, in casu de verschillen die we observeren tussen beide tijdstippen (zwarte versus grijze staafjes) in de figuren 1 en 2. De conclusies blijven op dit niveau hetzelfde.

De enige vraag die dan nog onbeantwoord blijft, is in welke mate de stabiliteit verschilt voor elke categorie van de combinatie in leefsituaties. Zijn diegene die geen transitie gekend hebben stabiel in waardenoriëntaties dan diegene wiens leefsituaties wel veranderd zijn? De vergelijking van de standaard-afwijkingen van elk van de categorieën richt zich op deze problematiek. Er zijn geen noemenswaardige verschillen in standaardafwijkingen; elke categorie is dus even stabiel of onstabiel. De correlaties tussen de corresponderende waardendimensies gemeten op t1 en t2 uitgesplitst naar de diverse categorieën van de combinatievariabele 'leefsituatie', bevestigen dit. Ze zijn telkens ongeveer gelijk qua orde van grootheid. Voor de eerste dimensie varieert deze rond de 0,55; voor de tweede dimensie ligt ze iets lager, in casu 0,47. Gegeven het feit dat meetfouten altijd de neiging hebben om correlaties te drukken (voor een discussie, zie Inglehart, 1985) zijn dit behoorlijke correlaties. De vaststelling dat de mate van stabiliteit in waarden niet varieert naar gelang de categorie van de variabele 'leefsituatie' impliceert echter ook dat de verschillen in factorscores naar gelang het meetmoment (zie figuren 1 en 2) de uitdrukking zijn van een systematische verandering in een bepaalde richting en dus duidelijk refereren aan affirmatie-effecten. Deze bijkomende individuele analyses bevestigen dus de hoger gemaakte interpretaties.

5. De slotsom

In menig opzicht bleek het onderzoek naar het relatief belang van waardeselectie versus -verandering (affirmatie en/of negatie) vrij complex, zelfs indien we beschikken over paneldata. Periode-effecten die ook het onderscheid tussen cohort- versus levenscyclusinterpretaties in

waardenoriëntaties bemoeilijken, manifesteren zich ook binnen de onderzoeksproblematiek die in dit artikel aan de orde was.

Het verkennend onderzoek op basis van de literatuur rond het thema was zeker nuttig. Zo vonden we een bevestiging binnen onze analyses van de in enkele referenties gesuggereerde noodzaak om het proces van waardenselectie en -affirmatie te differentiëren naar de aard van de betrokken waardenoriëntaties. Opvattingen over gezin, familie en geslachtsrol fungeren inderdaad als selectiemechanisme waarbij we wel duidelijk hebben vastgesteld dat het huwelijk deze traditionele waardenoriëntatie affineert. Op het vlak van ongebondenheid van de vrouw, uitgedrukt via de wens om zelf te werken en financieel onafhankelijk te zijn, was het onmogelijk om eenduidige selectie-mechanismen te onderscheiden. De affirmatie-effecten waren des te meer uitgesproken. Vrouwen lijken hun drang naar ongebondenheid na het huwelijk opzij te schuiven; hun familierol treedt meer op de voorgrond. Of dit een duurzame verschuiving is, is een andere vraag. Er is natuurlijk steeds een kans dat vrouwen op latere leeftijd, als hun huishoudtaak niet meer zo precair is (bijvoorbeeld als kinderen volwassen zijn geworden) nieuwe levensinhouden zoeken via tewerkstelling. Ook deze verandering zouden we dan echter als affirmatie/negatie-effect moeten typeren.

Verder hebben we ook vastgesteld dat het traditionele profiel van de categorie gehuwden in belangrijke mate samenhangt met het feit dat er zich reeds bijkomende transities in de gezinsrelaties hebben voorgedaan, in casu de functie van kinderen en de keuze van de huishoud- versus beroepsrol. Diegene die huwden in de periode tussen beide metingen evolueerden naar een meer traditionele kijk op het vlak van de gezins- en rolopvatting van de vrouw. Zelfs als we geen rekening houden met de bijkomende transities (dit zijn: de functie van kinderen en verandering in tewerkstelling) dan nemen de jong gehuwden een profiel aan op t_2 , dat heel dicht aansluit bij dat van zij die reeds op t_1 gehuwd waren. Dit laat vermoeden dat de beslissing tot het huwelijk geen geïsoleerde beslissing is, maar samengaat met beslissingen op het vlak van gezinsvorming (kinderen) en taakverdeling (tewerkstelling). De timing van de gebeurtenissen kan dan wel (logisch gezien) gespreid zijn, de besluitvorming zelf zal wellicht meer gesynchroniseerd gebeuren.

Ten slotte nog een woordje over het wezenlijk onderscheid tussen samenwonen en huwen. De hiervoor gepresenteerde resultaten waarschuwen voor directe vergelijkingen van beide categorieën zonder voldoende informatie met betrekking tot de voorgeschiedenis, maar ook met betrekking tot de nageschiedenis. De categorie van diegene die tussen beide metingen zijn gaan samenwonen is nog heterogeen. We weten immers niet of het samenwonen een gemotiveerde, min of meer duurzame beslissing is geweest, dan wel een tijdelijke keuze in functie van een gewenst huwelijk. Het wezenlijk onderscheid tussen huwen en samenwonen komt pas echt tot uiting in die gevallen dat het beslissen tot samenwonen ook een principiële keuze is en dus als volwaardig alternatief fungeert voor huwen. Samenwonenden die (in ons panel) een grotere kans hebben om dit samenlevings-verband op langere termijn aan te houden (in casu die categorie die nog niet getrouwd is op t_2) waren bij aanvang al minder sterk traditioneel georiënteerd en evolueren verder in die progressieve richting. Ook voor de andere intermediaire en alternatieve leefvorm, in casu alleenwonen, geldt eenzelfde redenering.

Deze bevindingen wijzen er overigens op dat we idealiter over gedetailleerde informatie met betrekking tot de chronologie en de duur van het verblijf in elke leefvorm zouden moeten beschikken. Dit soort data is echter schaars. Ondanks de beperking van de databron en ondanks het feit dat de geoperationaliseerde waardenoriëntaties apriori eerder als transitiegevoelig kunnen omschreven worden – en zodoende duidelijk affirmatie- versus negatie-effecten laten illustreren – hebben we ook duidelijk selectie-effecten van waarden op leefsituaties kunnen aantonen. Dit is voor deze paper het meest waardevolle besluit.

Noten

- 1 Guy Moors is licentiaat in de Sociologie en is verbonden aan het Centrum voor Sociologie van de Vrije Universiteit van Brussel als wetenschappelijk medewerker en assistent in de sociologie. Hij is lid van de onderzoeksgroepen 'Steunpunt Demografie' en 'Etnische minderheden'.
- 2 Ik wens de prof. F.X. Kaufman en K.P. Strohmeier (Univeristät Bielefeld), alsook het Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung (Köln) te danken voor het ter beschikking stellen van de datafiles 'Familien-entwicklung in Nordrhein-Westfalen' (ZA-N° 1736-38). De onderzoeksraad van de V.U.B. stond in voor de financiering van het project en Ron Lesthaeghe gaf kritische bedenkingen bij de eerste versie. Ook zijn nooit aflatende drang mij 'vooruit te duwen' weet ik ten zeerste te waarderen.
- 3 Dat in de tweede wave nog ruim 68% van de respondenten werd bevrraagd, is een redelijk resultaat gegeven het feit dat men slechts die mensen kon ondervragen die op het einde van het eerste interview formeel de toestemming gaven om hun

adres gekoppeld aan het interview te bewaren met het oog op de tweede (en derde) bevraging. Controles op mogelijke effecten van selectieve uitval op de relatie 'waarden – leefsituatie' werden uitgevoerd. Een zichtbare invloed hebben we niet kunnen vaststellen.

- 4 We verkozen logistische regressie omdat de probleemstelling uitgaat van het verklaren van de keuze voor een bepaalde leefvorm boven de andere vormen in termen van de waardenoriëntaties van de vrouwen en rekening houdend met de levensfase (cohort) waarin ze zich bevinden. Het codeerschema van de vier afhankelijke dummievariabelen ziet er als volgt uit:

Leefsituatie	Dummie-variabelen			
	onafhankelijk	alleen	samen	gehuwd
Thuiswonend	0	0	0	0
Alleenwonend	1	1	0	0
Samenwonend	1	0	1	0
Gehuwd	1	0	0	1

Literatuur

- Allison, P.D. (1982). Discrete-time methods for the analysis of event histories. *Sociological Methodology*, p. 61-98.
- Almquist, E.M., Angrist, S.S. & Mickelsen, R. (1980). Women's career aspirations and achievements: college and seven years later. *Sociology of Work and Occupations*, vol. 7/3, p. 367-84.
- Axinn, W.G. & Thornton, A. (1993): Mothers, children and cohabitation – The intergenerational effect of attitudes and behavior. *American Sociological Review*, vol. 58, p. 233-46.

- Becker, G. (1981). *A treatise on the family*. Harvard University Press, Cambridge Mass.
- Becker, J.W., van Enkevort, G.M.W., Enschedé, C.J., de Moor, R.A., Nauta, A.P.N. & van Stiphout, H.A. (Red.) (1983). *Normen en waarden. Verandering of verschuiving?* Vuga Uitgeverij, 's-Gravenhage.
- Bloom, B.L. & Clement, C. (1984). Marital sex role orientation and adjustment to separation and divorce, in: *Journal of Divorce*, vol. 7/3, p. 87–98.
- Brannon, Y.S. (1979). Family size in successive generations and variations in value orientations. *Journal of Comparative Family Studies*, vol. 10/3, p. 359–70.
- Clarkberg, M., Stolzenberg, R.M. & Waite, L.J. (1993): Attitudes, values and the entrance into cohabitational unions. *Research report*, Chicago IL: Population Research Center, NORC & the University of Chicago, .
- Easterlin, R. (1976). The conflict between aspirations and resources. *Population and Development Review*, vol. 2/3, p. 417–26.
- Entwisle, D.R. & Doering, S. (1988). The emergent father role. *Sex Roles*, vol. 18/3–4, p.119–41.
- Gecas, V. & Self, M. (1990). Families and adolescents – A review of the 1980s. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 52, p. 941–58.
- Inglehart, R. (1970). *The silent revolution*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Jennings, M.K. (1984). The intergenerational transfer of political ideologies in eight western nations. *European Journal of Political Research*, vol. 12/3, p. 261–76.
- Klein, T. (1991). Schulische Sozialisation und politische Werte. Eine empirische Analyse zum Generationsmodell des Wertewandels. *Zeitschrift für Sozialisationsforschung und Erziehungssoziologie*, vol. 11/1, p. 18–29.
- Kohn, M.L. (1977) (first edition, 1969). *Class and conformity, a study in values*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Kohn, M.L. & Schooler, C. (1982). Job conditions and personality: a longitudinal assessment of their reciprocal effects. *American Journal of Sociology*, vol. 87/6, p. 1257–86.
- Kohn, M.L., Slomczynski, K.M. & Schoenbach, C. (1986). Social stratification and the transmission of values in the family: a cross-national assessment. *Sociological Forum*, vol. 1/1, p. 73–102.
- Lesthaeghe, R. & Moors, G. (1994a). Living arrangements, socio-economic position and values among young adults: a pattern description for France, Germany, Belgium and the Netherlands 1990, forthcoming in: Coleman, D. (ed.). *Europe's population in the 1990's*, Oxford University Press, Oxford (chapter 6)
- Lesthaeghe R. & Moors, G. (1994b). Living arrangements and parenthood: do values matter? in: *IPD-Working Papers*, VUB, Brussel.
- Liefbroer, A.C. (1991). *Kiezen tussen ongehuwd samenwonen en trouwen*, Centrale Huisdrukkerij Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam.
- Lindsay, P. & Know, W.E. (1984). Continuity and change in work values among young adults: a longitudinal study, in: *American Journal of Sociology*, vol. 89/4, p. 918–31.
- Mazur, A. (1986). The development of political values in management, engineering and journalism in: *Research in Political Sociology*, vol. 2, p. 225–41.
- Miller, J., Slomczynski, K.M. & Kohn, M.L. (1985). Continuity of learning-generalization: the effect of job on men's intellectual process in the United States and Poland. *American Journal of Sociology*, vol. 91/3, p. 593–615.
- Miller, W.B. (1992). Personality traits and developmental experiences as antecedents of childbearing motivation. *Demography*, vol. 29/2, p. 265–85.
- Mirowsky, J. & Ross, C.E. (1987). Belief in innate sex roles: sex stratification versus interpersonal influence in marriage. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 49/3, p. 527–40.

- Rossee, E. (1985). *Ruiters en ridders van de lege dageraad: evoluties in de arbeidsethiek van de jeugd*, Studiereeks van de VUB, n° 23, Brussel.
- Schapiro, M.O. (1988). Socio-economic effects of relative income and relative cohort size. *Social Science Research*, vol. 17/4, p. 362–83.
- Thornton, A. & Camburn, D. (1987). The influence of the family on premarital sexual attitudes and behavior. *Demography*, vol. 24/3, p. 323–40.
- Thornton, A., Alwin, D.F. & Camburn, D. (1983). Causes and consequences of sex-role attitudes and attitude change. *American Sociological Review*, vol. 48, p. 211–27.
- Thornton, A. (1989). Influence of the marital history of parents on the union formation experience of children, unpublished paper, *Institute for Sociol Research and Population Studies Center*, University of Michigan, Ann Arbor, MI.
- Thornton, A., Axinn, W.G. & Hill, D.H. (1992). Reciprocal effects of religiosity, cohabitation and marriage. *American Journal of Sociology*, vol. 98/3, p. 628–51.
- Thornton, A. (1992). The influence of the parental family on the attitudes and behavior of children. S.J. South and S.E. Tolnay (eds.): *The changing American family: sociological and demografic perspectives*, Westview Press, Boulder Co, p. 247–266.
- Villeneuve-Gokalp, C. (1990). Du mariage aux unions sans papiers: histoire récente des transformations conjugales. *Population*, vol. 45/2, p. 265–98.
- Weiner, T.S. (1978). Homogeneity of political party preferences between spouses. *Journal of Politics*, vol. 40/1, p. 208–211.